

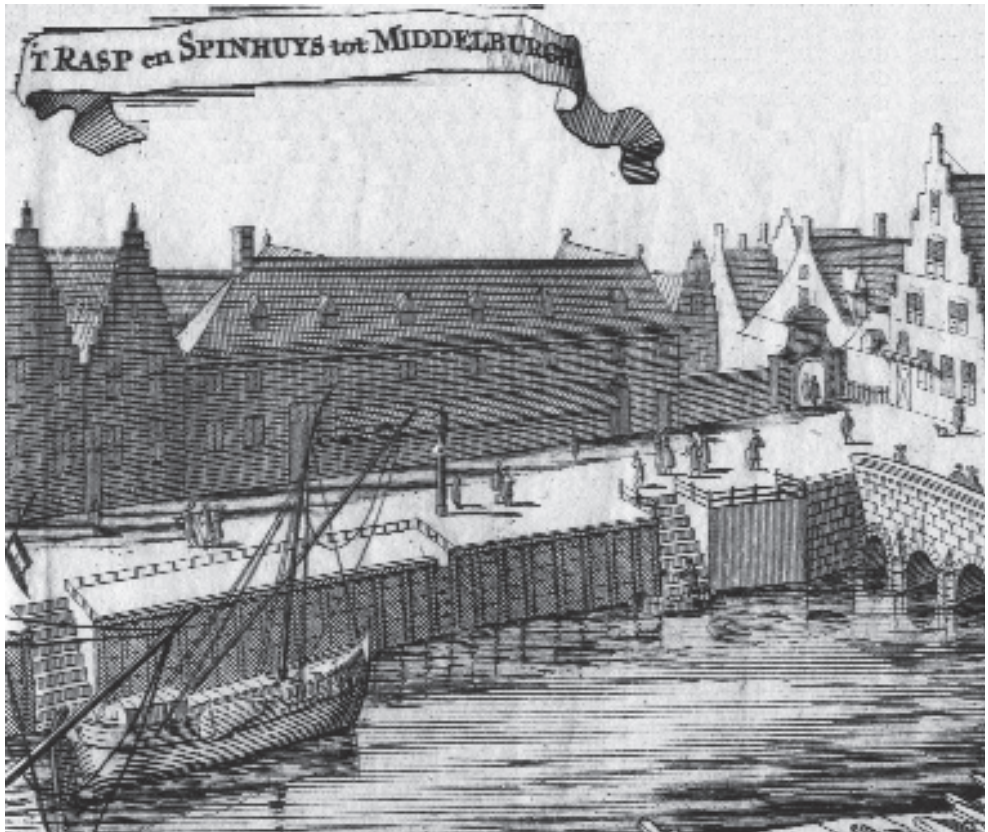
Tuchtelingen

Geschiedenis van het gevangeniswezen te Middelburg

Voor zover bekend werden in Middelburg tot ongeveer het jaar 1500 lastige personen zoals bedelaars en krankzinnigen opgesloten in het 's-Gravensteen, ook wel Steen genoemd. Men sprak ook wel van het Pijnhuis. In een oude stadsrekening uit

werden opgesloten in de Zuiddampoort, die stond bij de Dambrug, tegenover de Schuitvlotstraat. Hetzelfde gebeurde in de Noordpoort. Deze poorten waren geen echte gevangnissen, maar huizen van bewaring.¹

't Rasp- en Spinhuys tot Middelburg. Detail van een kopergravure, z.j., uit de 'Cronyk' van Smallegange. (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, deel II, nr. 428)

1477 staat een post voor dit Pijnhuis. In 1488 vond er een verbouwing plaats. Uit een rekening van 1475, inzake geleverde touwen, blijkt dat er ook gevangenen

Straffen

In die tijd werd iemand die een zwaar ver- grijp had gepleegd, meestal óf ter dood veroordeeld óf verbannen. Het doodvonnis werd voltrokken met de 'zweerde', met de 'baste' (de strop), maar ook door middel van radbraken. Het verbannen gebeurde pas nadat de schuldige eerst gegeseld dan wel gebrandmerkt was. Pas later ont-

De Wete jaargang 34 nummer 3 (juli 2005) / Heemkundige Kring Walcheren (www.hkwalcheren.nl)

stond er behoefte aan een tuchthuis. In de notulen van de gemeenteraad van Middelburg van 5 januari 1623 was sprake van de Bakkerstoren als vestigingsplaats van een rasphuis. Die toren maakte deel uit van de oude ringmuur rond Middelburg. Bij de uitbreiding van de stad aan het eind van de zestiende eeuw was deze stadsmuur gesloopt, maar de Bakkerstoren was blijven staan. Hij werd pas in 1874 gesloopt bij de bouw van het Huis van bewaring.²

Tuchthuis

In 1628 werd een zekere Joos Linthout naar Holland gezonden om de tuchthuizen aldaar te bezichtigen en “naar de inrigting daarvan te vernemen.” De raad had, mede in verband met het feit dat “zoveel bedelaars van buyten inkwamen die ten laste bleven van de armen”, besloten een tuchthuis te bouwen naar Hollands model. De raming van de kosten viel echter tegen. Een onbekende bood aan de stad 200 ponden Vlaams “tegen den penning 16” – een allesbehalve lage rente – te lenen en later te schenken. Dit onder de voorwaarde dat dat bedrag (1 pond was ongeveer 2,72 euro) niet mocht worden besteed voordat er een tuchthuis was, en tot die tijd moest er rente worden betaald. Als het tuchthuis klaar was, zou de lening worden omgezet in een schenking. Door dit gunstig lijkende aanbod werd op 1 juni 1641 nogmaals tot de bouw van een

Gezicht op het tucht- en spinhuis (links) en Spinhuisbrug en Stadsschuur (rechts), kopie naar J.F. Schütz, 1875, door J.H. Hollestelle. (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, deel II, nr. 429)

tuchthuis besloten, nu aan de Koepoort. Maar na de raming van de fabriekmeester van Dordrecht moest vanwege de hoge kosten ook van dit plan worden afgezien. Om toch aan het benodigde geld te komen, vroeg de raad op 6 juli 1641 toestemming (octrooi) bij de Staten van Zeeland “tot oprigten van een loterij”. Daarna werd het Werkhuis aan de Stadsschuur in gereedheid gebracht, “om ten spoedigste een rosmolen daarin te plaatsen tot tuchtiging der kwaaddoeners en vagebonden,” alsmede een plaats af te schutten “voor ledige en ongeregelde vrouwen om haar te doen spinnen.” De loterij werd op de lange baan geschoven omdat er niet veel van werd verwacht. Het oog was gevallen op de goederen en effecten van het Leprozenhuis. Het onderzoek naar de bezittingen van dat Leprozenhuis viel goed uit. Uit de rapportage bleek dat “meestal de goederen vrij en niet geaffecteerd waren tot zekere tijd en op zekere personen.” Het gemeentebestuur achtte deze verandering van bestemming der gelden noodzakelijk. Men had echter wel de beleefdheid om te bepalen dat indien “personen met de besmettelijke

ziekte van melaatsheid binnen deze stad: gemene kosten, behoorlijk zouden worden gealimenteerd ende verzorgd.” De melaatsen werden overgebracht naar het tuchthuis!

In juni 1641 was al besloten het tuchthuis niet te vestigen aan de Koepoort, maar “daarvoor te approprieren het huis van de

opgemaect volgens de overgegeven bestecken en daarvan rapport te doen.” Er werden ook een ontvanger en vier regenten voor de twee volgende jaren benoemd. De verbouwingskosten waren voor die tijd erg hoog. Ondanks de gift van 200 pond, de opbrengst van de leprozengoederen en de uiteindelijk toch gehouden loterij, wer-

Het Huis van bewaring in maart 1993, twee maanden voor de sloop. (Foto Eduard Engel, Zeeuws Archief, Historische-topografische atlas Middelburg, nr. HTAM-B-1738VI)

nieuwe stadsschuur met de oude smidstse staande op de zuidzijde van de haven op 't einde van den Cousteenschendijk.”³ In 1642 zou de verbouwing voltooid zijn. Op 28 maart 1643 werden door “het college Wet en Raad de Heeren regerende burgemeester de secretarissen en tesoriers der stad gecommiteerd om in 't geheel op te nemen en te visiteren de bouw van het tuchthuis en te sien of deselve in alles was

den de winkeliers en andere ingezetenen van overheidswege gemaand een drie-maandelijkse contributie ten faveure van het tuchthuis te betalen, daar dit was “opgericht tot wering van alle bedelaars en vagebonden en dat strekken zoude tot groote verligting van de gemene ingezetenen.” In 1644 werd nog een lening van duizend ponden Vlaams gesloten om schulden te voldoen.

Arbeid

In het tuchthuis moesten de gevangenen werken. De arbeid bestond aanvankelijk voor mannen uit het raspen van braziel-

hout en voor vrouwen uit “inspellewerken” ten behoeve van het huis. Later werd er baaldoek gemaakt voor de Oost-Indische Compagnie. In 1687 werd overgegaan tot de vervaardiging van zeildoek.

Hoewel in het tuchthuis bedelaars, “ledig-gangers” en gestraften verbleven, was het verplichte werk voor iedereen hetzelfde. Met het toezicht op het werk en de gehele huishouding van het gesticht was de “binnenvader” belast. Zijn plichten waren omschreven in een in 1684 opgestelde ordonnantie, “Van den Binnenvader”. Artikel 2 daarvan luidde: “Denselven zal voor tractement genieten de somma van vier hondert Caroli guldens jaarlijks, acht steen kaarsen, ses ende een half last turff, drij vademen brandhout, drij achtste zeep ende traan tot de lampen voor de gevangenis, na behooren; dessal hij gehouden wesen aan de tuchtelingen te geven van den eersten November tot den laatsten Februarij, ijder vier turven daags ende acht maanden ieder twee turven dagelijks, ijder schaffdag uijt te deelen, sonder iets daar vooren te genieten, gelijk hij mede gehouden sal weesen, soo wanneer eenige van de Heeren van de Regeeringe ofte de Regenten vant huijs, ofte derselver huijsvrouwen, ten dienst van het selve vaceerende, deselve behoorlijk te voorsien van vuur ende licht en bij avonden met lantaarns thuijs te brengen ofte laten brengen, alles sonder iets daar vooren te declareren.”

Volgens artikel 7 genoot de binnenvader vrijstelling van accijns voor “zeven oxhoofden wijn en acht tonnen goederen”, alsmede voor zoveel bier als er nodig was, mits hij de gevangenen voor de wijn niet meer liet betalen dan drie stuivers per pint en voor het bier niet meer dan vier gulden “de

blanke kanne”. Uit een rapport van 1806 blijkt dat de binnenvader in dat jaar nog steeds vrijstelling van accijns genoot. Er werden ook feestmalen aangericht. Over een diner in het tuchthuis op 14 april 1758 werd het volgende geschreven: “In Tugthuijs gegeten, Ik soon en dogter Radermacher en juff. Nieuwveld. Burge-

De gang van de westleugel, ca. 1965.

meester van der Beke d’hr Cocquelle en vr. en Anth. van Citters, Ferni en vr. met Monjé en vrouw. 2 schotels platen en tongen, een ham gekookt in ’t midd., een kalkoen en lamsquart, een amandel en appeltaart, latoe sla, suur, spenagie en gestoofde hoppe. Voorts dessert.”

In 1747 werd van de binnenvader een half

jaar traktement ingehouden wegens “zorgeloosheid in het bewaren der gevangenen”. Daaraan zal de wijn wel schuld hebben gehad! Op hoogtijdagen zoals kermissen en “wanneer aldaar eenige executie geschiedde”, werd aan de gevangenen een extra hoeveelheid wijn verstrekt. De binnenvader moest er ook op toezien

Cel in het huis van bewaring, ca. 1965.

dat de vrouwen zich kleedden “zonder eenige ligtveerdig- of wulpsheid te verbeelden”.

Achttiende eeuw

De straffen in die tijd logen er niet om. Zo werd wegens een “gebuurquestie” in de Penninghoek, Willemina van Ghendt in

januari 1751 veroordeeld tot tien jaar tuchthuisstraf. Persoonlijke omstandigheden deden er niet toe: volgens een “inkomstbriefje” werd op 3 juni 1751 “Geertruy Klasen met Katrine Salverberg, met 3 klyne keinders die nog suygen” ingesloten en op 26 februari 1754 “Sara van de Walle, een kraamvrouwe met haar doot keint”. Ook zieken werden opgesloten. Op 23 juli 1759 overkwam dat “Jan Landtsknecht, sinde een Laeserus”, waarmee werd bedoeld dat de man een bepaalde huidziekte had.

Volgens artikel 12 mocht de binnenvader allerlei voedingswaren aan de “tuchtelingen” verkopen, “edoch sonder daarop meerder te mogen winnen als hier voren vermeld staat”. In artikel 13 lezen we dat het de binnenvader verboden was “verder niemand ende swaarder te slaan en straffen als met een bullepees”.

Dat het leven in het tuchthuis soms nog niet zo slecht was, moge blijken uit de brief van ene Jan Bartolomeus. Hij was in 1756 uit het tuchthuis ontsnapt en schreef in 1757 aan de binnenvader en diens vrouw: “Mijnen gelieven vader ende moeder, ick laat U weten alsdat ick hier ben Jan Bartolomeus dien hier is uytgebroken verleden jaar ende ick ben alle dagen sick ende ick en weet niet waar blyven, ick wenste als dat ick weder bey vader ende moeder was, ick en soude noyt de gedachten hebben van noch hebben te breken; als de vader belieft soo goed te syn van mij weder aan te nemen.” Aan dit ootmoedig verzoek werd voldaan.

Ook de twee gebroeders Valenteyns uit Rotterdam waren erg tevreden over de behandeling in het tuchthuis, blijkens hun schrijven in april 1756 aan de regent Radermacher. Zij bedankten hem voor de

vaderlijke plicht aan hen bewezen. De medische zorg werd niet verwaarloosd. Volgens de chirurg Jan Blok had hij in 1760 in het tuchthuys behandeld: “Anna de Bruyne met Rumatismi of jigtpyn”, en “Janna Pater met de Februs of Coorsen. Cataryna Schout en Ragel Leynsen met de morbus Collera ofte geelziekte. Catary-

toen tevens een verbouwing plaats. In 1852 werden nieuwe bouwkundige ingrepen gepleegd.

De meest ingrijpende verbouwingen vonden echter plaats in de jaren 1873/74. Onder toezicht van de “Ingenieur-Architect der Gevangenis en Gregtsgebouwen”, J.F. Metzelaar, werd het centrale gedeelte

na Tuyneman met 't hysteryca pasione of opstyginge.”

In 1747 werd gerapporteerd dat “het stadstugthuys van een werk- en kalkschuure eenigsints synde geappropriëerd tot een gevangenis, dat gebouw als daartoe niet speciaal aangelegt, ook niet behoorlijk gefondeerd, de muuren geensints dik genoeg en van andere nodige voorzorg ontbloed.”

Verbouwing

Na de Franse tijd kwam het complex bij het rijk in gebruik als “Huis van Justitie en Detentie”. Vanaf 1825 was het “Huis van Burgerlijk en Militaire Verzekering”. Er vond

De achterzijde van het Huis van bewaring, ca. 1965.

van het gebouw gesloopt en werden de oost- en westvleugels volledig gereorganiseerd. Het gebouw kreeg een nieuwe gevelindeling en -bekleding.⁴

Jhr. mr. D.G. van Teijlingen had nogal wat kritiek op het vernieuwde gebouw. “Zoo echter een tuchteling uit de vorige eeuw zijn oogen eens opsloeg in de luchtige lokalen en de heldere cellen van thans, ik geloof dat hij zich onmogelijk zou kunnen voorstellen in een gevangenis te zijn; alleen de vrijheid zou hij ook thans missen

en in dat opzicht zou hij zelfs vrij wat knelender banden voelen dan voorheen, toen de gelagen aan de orde van den dag waren.”⁵

Tot circa 1965 was de inrichting aan de Kousteensedijk tevens een Rijkswerkinrichting (gevangenis) waarin ook vrouwen werden ingesloten.

Volgens artikel 65 moesten de gevangenen maandelijks een voetbad nemen en voorts een geheel bad “zoo dikwijls de geneesheer zulks zal voorschrijven”. De straffen waren niet kinderachtig. Artikel 103 luidde: “De gevangene op water en brood zal anderhalf ratio brood ontvangen.” Artikel 104: “De straf op eene zware over-

De hechteniszaal voor zes personen, ca. 1965.

Een menslievende behandeling

In het “Reglement voor de dienst in Burgerlijk en Militair Huis van verzekering te Middelburg, in kennis van ons Commissaris des Konings van 1855” zijn interessante dingen te lezen. Zo is “eene menschlievende behandeling der gevangenen de concierge ten sterkste aanbevolen.”

De gevangene kreeg bij binnenkomst een nummerplaat die hij zichtbaar op de rechterarm moest dragen, dit ter vervanging van zijn naam. De naam van de ingeslotene mocht dan ook nooit gebruikt worden.

treding of bij herhaling, zal bestaan in opsluiting in een donker vertrek, gedurende acht dagen ten langste, hetzij met de gewone voeding, hetzij op water en brood.”

Chambrettes

Er vonden in de twintigste eeuw nog verschillende verbouwingen plaats in dit huis van bewaring. Tot halverwege de jaren zestig was er aan de zogenoemde manenkant op de eerste etage een slaapzaal in gebruik met daarin zestien chambrettes (kooien) van gevlochten metalen strippen. Ze waren veel te klein, want de gedetineerden konden slechts met opgetrokken

knieën in bed liggen. In die periode stond er in alle gevangenissen in het hele land op maandag erwtensoep op het menu en op zo'n zaal was het 's nachts een sport om zo hard mogelijk te knallen. De lucht was er dan natuurlijk om te snijden. De kooien die ruggelings tegen elkaar stonden, werden, evenals de zaal waarin ze zich bevonden, voor de nacht afgesloten. Als er 's nachts iets bijzonders gebeurde, moest het dienstdoend personeel de directeur waarschuwen. Pas als die aanwezig was mocht de zaal, en eventueel de kooi, geopend worden. Dat was uiteraard een bijzonder gevaarlijke situatie in geval van brand. Toen er dan ook een keer brand was ontstaan in een van de chambrettes in Veenhuizen en vervolgens een opstand onder de gevangenen aldaar was uitgebroken, werden ook in Middelburg de chambrettes afgebroken. De hele zaal werd verbouwd en er kwamen moderne wasbakken langs de muur.

Smokkelaars

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig verbleven in het Middelburgse Huis van bewaring regelmatig boter-, sigaretten- en veesmokkelaars. Daaronder bevonden zich nogal eens Belgische vrouwen die een schijnhuwelijk aangingen met een Nederlandse vrijgezel. Ze verkregen daardoor de Nederlandse nationaliteit en konden niet uitgeleverd worden aan België. De echtgenoten, meestal Zeeuws-Vlamingen, werden voor hun medewerking goed betaald. Binnen enige maanden na zo'n huwelijk kwam het, in onderling overleg, alweer tot een echtscheiding. Deze groep gedetineerden was meestal erg tevreden over de behandeling in het Huis van bewaring en liet dit ook wel blijken. Soms liet een anonieme gever

gebak bezorgen en op een keer werd er zelfs een tafeltennistafel afgeleverd. Het is opmerkelijk dat er uit het Huis van bewaring van Middelburg nooit iemand een poging heeft gedaan om te ontsnappen.

Bezuinigingen

Eind jaren zestig, begin jaren zeventig wer-

Slaapkooien (chambrettes), ca. 1965.

den in Nederland verschillende huizen van bewaring gesloten. Men verwachtte dat de criminaliteit zou afnemen, en er moest ook bezuinigd worden. Veel personeelsleden werden vroegtijdig op wachtgeld gesteld en een groot aantal werd overgeplaatst en dus gedwongen te verhuizen.

Ook het Middelburgse Huis van bewaring

kreeg te maken met bezuinigingen. Het pand stond zelfs enige tijd leeg. Al snel bleek echter dat de deskundigen er wel erg naast hadden gezeten, zodat veel van deze inrichtingen, waaronder ook het Huis van bewaring te Middelburg, moesten worden heropend. De gebouwen hadden veel geleden onder de leegstand en ze moes-

Noten

1. In een huis van bewaring worden personen gedetineerd die in afwachting zijn van de behandeling van hun rechtszaak. Pas na een eventuele veroordeling tot een vrijheidsstraf worden ze overgeplaatst naar een gevangenis.
2. N.J.C. van den Akker tekent hier het volgende bij aan. Het Huis van bewaring waar auteur

De werkzaal, ca. 1965.

ten allemaal weer opgelapt worden, hetgeen kapitalen kostte. Toen de schrijver van dit artikel de staatssecretaris hierop aansprak, kreeg hij gelijk. Maar hij kreeg ook te horen dat het politieke tij niet te keren was geweest... in die tijd.

W.Z.C. Hinderks

De foto's van het Huis van bewaring van ca. 1965 zijn gemaakt door de auteur.

op doelt, was gelegen aan de Kousteensedijk (in de volksmond "aan de Blauwe dijk") en is in 1993 afgebroken om plaats te maken voor een nieuwe rechtbank. Het huidige Huis van bewaring maakt deel uit van de Penitentiare Inrichting Torentijd aan de Torentijdweg te Middelburg, dat in 1995 in gebruik is genomen.

3. De in het citaat genoemde "nieuwe Stads-schuur" is volgens Peter Sijnke niet de in 1585 gebouwde Stadsschuur, die nog steeds bestaat, maar een na 1615 in gebruik genomen Ammunitionehuis (zie 'Het Huis van Bewaring te Middelburg', in 'Nehalennia', afl. 97, winter 1993, p. 7 en 8) (noot redactie).

4. Deze alinea is door de redactie toegevoegd aan de hand van Peter Sijnke, a.w. In 1993 is het Huis van bewaring afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe gebouw van de recht-bank.

5. D.G. van Teijlingen, 'Eenige bladen uit de Geschiedenis van het Oude Tuchthuis te Mid-delburg', in: 'Archief', vijfde deel, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetens- schappen, 1880.

Krasse knarren op de loop

De Boulevardloop te Vlissingen in 1949 en 2003

In september 1949 organiseerde de Vlis-singse atletiekvereniging Marathon de 14de Internationale Boulevardloop. Dit bekende evenement trok altijd veel publiek en deze keer kon men extra belangstelling verwachten. In de PZC had namelijk een bericht gestaan over de inschrijving van een 53-jarige (!) atleet, hetgeen voor die tijd uitzonderlijk was.

Toentertijd werd hardlopen alleen beoe-fend door leden van sportclubs, die op sportvelden trainden. Zomaar een stukje hardlopen op eigen gelegenheid kwam in het algemeen niet voor. Wanneer je op straat in trainingspak hardliep, wekte dat verbazing. De georganiseerde loopwed-strijden waren echte wedstrijden. Presta-tielopen zoals tegenwoordig bestonden nog niet. De deelnemers waren jong. Inschrijving van een 53-jarige – zoals in 1949 – baarde dan ook opzien en was in cafés, in huiskamers en bij de kapper het gesprek van de dag.

Sportliefhebber

Wie was die man die bestaande conven-

ties doorbrak en zich liet inschrijven voor de Boulevardloop?

Zij naam was Boudewijn Hemmekam. Hij werd op 2 november 1896 in Sint Jansteen geboren (en hij is in 1988 overleden). In 1949 had Hemmekam al een leven vol afwisseling achter de rug. Van 1915 tot 1931 diende hij bij de koloniale troepen in Nederlands-Indië. In 1931 werd hij eervol uit militaire dienst ontslagen en keerde hij naar Nederland terug. Om voor brood op de plank te zorgen ging hij varen als dek-knecht, eerst bij de Maatschappij tot Uit-voering van Zuiderzeewerken, later bij L. Smit's Internationale Sleepdienst. Bij deze laatste maatschappij werkte hij in 1946 nog als tremmer.

Daarna volgde een periode waarin hij nogal eens van werk veranderde. Zijn dochter Lenie vertelt hierover: "Mijn vader hield van sporten als hardlopen en gewichtheffen. Hij kon op z'n handen lopen en maakte lange fietstochten. Tegen de tijd van de bewuste Boulevardloop kwam hij wel eens hardlopend langs wanneer ik met andere kinderen aan het spelen was. Die